

І. Ф. Літвінова,

кандидат юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0674-8728>

А. П. Щурікова,

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

ПРОБЛЕМАТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Національний авіаційний університет

проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна

E-mails: irina_litvinova@ukr.net, ann_mafia@ukr.net

Мета: дослідити процесуальні та криміналістичні проблеми доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки та розглянути тенденції розвитку наукових досліджень, присвячених вищезазначеним злочинам. **Методи дослідження:** логіко-семантичний та аналітичний методи використовувалися для висвітлення стану наукових досліджень із проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. Для виокремлення обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, було використано системно-структурний і структурно-функціональний методи. Системний метод дав змогу визначити систему слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій як засобів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. **Результати:** встановлено, що являє собою доказування у кримінальному провадженні про злочини у сфері економіки, наголошено на предметі доказування у сфері економічних злочинів в кримінальному провадженні, а саме те, що це теоретична категорія, яка охоплює регламентований КПК України перелік обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню. Виокремлено особливості здійснення тих заходів забезпечення кримінального провадження, які найчастіше застосовуються під час розслідування злочинів у сфері економіки, зокрема тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна та проаналізовано порядок здійснення попереднього арешту, який може передувати арешту майна. **Обговорення:** особливості доказування у сфері економічних злочинів у кримінальному провадженні; поняття, ознаки і класифікація злочинів у сфері економіки, їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні; обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки та особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки.

Ключові слова: збирання доказів; злочини у сфері економіки; доказування; досудове розслідування; кримінальне провадження; слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми та її актуальність. Економічна злочинність є складним і латентним видом злочинної діяльності, тому виявлення та розслідування таких злочинів потребує особливої уваги до процесу доказування обставин, що мають значення для кримінального провадження. Протидія кримінальним правопорушенням,

що посягають на функціонування економіки держави, є одним із основних завдань центрального органу виконавчої влади – Бюро економічної безпеки України та ухвалення у 2021 року Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» сприяло визначенню правових основ організації та діяльності вказаного органу.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Теоретико-правові засади дослідження проблематики розслідування злочинів у сфері економіки та їх профілактику, особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, криміналістичні методики розслідування у своїх наукових роботах розглядали: С.Є. Абламський, Л.В. Бертовський, А.М. Бойко, А.Ф. Волобуєв, Л.Д. Гаухман, В.О. Гринюк, І.М. Данышин, В.А. Журавель, С.Ю. Журавльов, М.С. Казаренко, О.Г. Кальман, В.В. Коваленко, Р.В. Комісарчук, М.Й. Коржанський, І.Ф. Ліпвінова, В.В. Лисенко, А.Ф. Лубін, Г.А. Матусовський, В.Л. Ортинський, В.В. Романюк, О.В. Пчеліна, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, Т.О. Часова, Н.П. Яблоков, П.С. Яні та ін. Однак, незважаючи на вагомий внесок вищезазначених науковців, існує низка проблемних питань щодо визначення кола суб'єктів, уповноважених на розслідування злочинів у сфері економіки, виокремлення засобів збирання доказів у такій категорії кримінальних правопорушень.

Мета статті полягає у висвітленні проблематики та особливості доказування у сфері економічних злочинів у кримінальному провадженні; окреслити підходи до визначення поняття, ознак і класифікації злочинів у сфері економіки, визначити їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні, систематизувати й охарактеризувати обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, та охарактеризувати особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальна процесуальна діяльність як один із видів соціальної діяльності має пізнавальний характер. Під час кримінального провадження слідчий, прокурор та суддя з метою прийняття законного й обґрунтованого рішення прагнуть відновити достовірну картину минулої події, з'ясувати всі її обставини та встановити факти. Досягнення вказаної мети здійснюється за допомогою кримінального процесуального доказування [1, с. 4].

Хочеться розпочати з сучасної пропозиції М.В. Дементьєва щодо виокремлення принципів доказування, а саме: 1) слід керуватися законом при оцінці доказів; 2) жодні докази не мають наперед встановленої сили для суду та інших суб'єктів доказування; 3) суб'єкти доказування здійснюють оцінку доказів за своїм власним переконанням; 4) внутрішнє переконання базується на аналізі сукупності доказів; 5) докази підлягають оцінці з точки зору їх належності, допустимості, достовірності, достатності, а також їх взаємозв'язку; 6) оцінка доказів повинна бути всебічною, повною та неупередженою [2, с. 214–216].

Також, В.В. Вапнярчук пропонує класифікувати способи збирання доказів на: 1) способи, які застосовуються суб'єктами, що здійснюють кримінальне провадження та 2) ті, які використовуються суб'єктами, які здійснюють захист свого або представлявального ними інтересу. Зазначається, що ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій стороною захисту слід розглядати не як спосіб збирання доказів, а як форму участі сторони захисту в доказуванні, яке здійснює сторона обвинувачення [3, с. 405].

Розглядаючи допустимість та достатність доказів, важливо зазначити, що допустимість виступає властивістю, яка забезпечує правомірність їх використання для досягнення цілей кримінального судочинства, а щодо достатності, то все таки, остання не є властивістю через суб'єктивізм поняття, адже вона визначається сукупністю усіх наявних доказів, зібраних та оцінених особою (слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом) виключно за внутрішнім переконанням, керуючись при цьому законом.

Взагалі, як зазначає О.І. Чучма, оцінка доказів на предмет достовірності обумовлені функціями, завданнями та повноваженнями конкретного суб'єкта оцінки як діяльності. У разі сумніву щодо 30 достовірності доказу, що обумовлено порушенням процесуальної форми його отримання, слід вирішувати питання не лише щодо його достовірності, а й щодо допустимості. Сумніви стосовно достовірності доказу, на думку науковця, формуються під час аналізу сукупності доказів [4, с. 82, 85].

Проаналізувавши проблеми кримінально-процесуального доказування на стадії судового розгляду зазначимо, що в першу чергу потрібно дотримуватись засади рівності сторін перед судом та свободи у поданні ними до суду своїх доказів. Тобто, дослідження доказів у судовому розгляді слід проводити паралельно – щодо окремого факту чи обставини. Саме такий підхід дозволить суду ґрунтовно досліджувати, оцінювати та перевіряти кожен факт по справі, базуючись на протилежних доводах як сторони захисту, так і сторони обвинувачення. У свою чергу, О.В. Литвин запропонував такий порядок дослідження доказів судом, коли докази сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а сторони захисту – у другу (за винятком допиту обвинуваченого). У третю чергу досліджуються докази, подані потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Докази, отримані за ініціативою суду, досліджуються останніми – після дослідження доказів сторін та інших учасників судового провадження [5, с. 11–14].

Щодо суб'єктів доказування, то у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) відсутнє чітке визнання суб'єктів доказування в кримінальному провадженні. Враховуючи специфіку сфери економічних злочинів, то коло суб'єктів буде залежати від стадії кримінального провадження, а саме: суб'єкти доказування під час досудового розслідування та суб'єкти доказування під час здійснення судового провадження.

Важливим аспектом ще є підслідність економічних злочинів. Мова йде передусім про те, що по відношенню до злочинів у сфері економіки досудове розслідування здійснюється у формі досудового слідства. Це, своєю чергою, означає, що досудове слідство злочинів у сфері економіки з урахуванням їх підслідності здійснюють: слідчі підрозділи; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ); підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ) України. При цьому досудове слідство злочинів у сфері економіки здійснюють слідчі підрозділи органів

Національної поліції (далі – НП), органів безпеки й органів Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) [6].

Особливість механізму економічних злочинів обумовлює специфічність предмета доказування та прийнято виокремлювати використання статусу та атрибутів підприємств; надання злочинам вигляду господарських правопорушень; учинення злочинів групою осіб з розподіленням функцій.

О.В. Пчеліна, визначаючи предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, стверджує, що під час розслідування цих злочинів доказуванню підлягають такі обставини:

1) об'єкт економічних злочинів, тобто суспільні відносини та порядок господарської діяльності, які порушуються внаслідок злочинного діяння;

2) предмет посягання – економічні злочини як корисливі злочини найчастіше посягають на матеріальні цінності та грошові кошти в національній чи іноземній валюті (готівкові, безготівкові);

3) подія економічного суспільно небезпечного діяння, наслідки, спричинені таким діянням, та причинний зв'язок між діянням та наслідком;

4) спосіб (підробка документів, фіктивне підприємництво, перекручування комп'ютерної інформації, легалізація майна, здобутого злочинним шляхом тощо), час та місце вчинення економічних злочинів;

5) учинення злочину з використанням статусу та атрибутів суб'єкта господарської діяльності (необхідно доказати, що юридична особа є підприємством, встановивши його вид та організаційно-правову форму, установчі документи, наявність відокремленого майна, самостійного балансу, рахунків в установах банків, печатки зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом тощо);

6) те, що особа, яка вчинила економічний злочин, є суб'єктом злочину (вчинення конкретною особою діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, досягнення визначеного віку, її осудність, службове становище тощо);

7) вина обвинуваченого у вчиненні злочину, його мотив та мета;

8) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання;

9) обставини, що характеризують особу потерпілого;

10) характер і розмір шкоди, завданої економічним злочином;

11) причини та умови, що сприяли вчиненню економічному злочину» [7, с. 143–144].

Аналізуючи судову практику щодо обставин, які підлягають доказуванню в сфері економіки в кримінальних провадженнях, хочемо зазначити, що обов'язково підлягає вирішенню питання про збереження речових доказів. Підтвердженням цього слугує Ухвала Київського апеляційного суду у справі № 61/13200/22 від 19.12.2022, якою постановлено «Ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 26 липня 2022 року, якою задоволено клопотання прокурора відділу процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення посягань на функціонування економіки держави управління організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням посягань на функціонування економіки держави Департаменту організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки та кібербезпеку держави, Офісу Генерального прокурора ОСОБА_7 та накладено арешт на майно, яке було вилучено 07.07.2022 в ході проведення обшуку приміщення «Володимирського відділення» Акціонерного товариства «БАНК СІЧ» за адресою: м. Київ, вулиця Володимирська, 61 -Б, згідно переліку, зазначеного в ухвалі слідчого судді, - залишити без змін» [8].

П. 10, ч. 1, ст 8 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» встановлено, що одним із повноважень зазначеного органу досудового розслідування є: «витребування та одержання у встановленому законом порядку від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств,

установ, організацій інформації, необхідної для виконання повноважень БЕБ» [9]. Проблемою даного способу збирання доказів є нечіткість процесуальної регламентації, що зумовлює низку питань теоретичного і прикладного характеру.

Нормативне закріплення способів збирання доказів свідчить про те, що законодавець поряд з «витребуванням» вживає термін «отримання». У цьому випадку слід враховувати, що «правова природа отримання доказів, на відміну від витребування, є іншою. Отримання полягає у прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто в разі отримання певна особа добровільно передає, надає або представляє матеріали слідчому чи прокурору. Для деяких учасників кримінального провадження законом передбачено право збирати й подавати (або тільки подавати) докази слідчому, прокурору або слідчому судді, а під час судового розгляду – суду. Це, зокрема, є правом підозрюваного, обвинуваченого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, представника та законного представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників та законного представника цивільного позивача» [1, с. 42].

У кримінальних провадженнях про злочини, скоєнні у сфері економіки обов'язково проводяться слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії щодо з'ясування обставин провадження. Допити осіб, проведення обшуків та оглядів є обов'язковими процесуальними діями в рамках розслідування. Зазначимо, що негласні слідчі (розшукові) дії можуть проводитись лише щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, але їх проведення та закріплення має важливу силу в якості доказів.

Практичною проблемою є визначення порядку витребування документів, а враховуючи, що особи, які вчиняють злочини економічного характеру, можуть працювати в кредитно-фінансових установах, підприємствах, установах, організаціях та інших органах, які пов'язані з веденням діяльності у сфері економіки, то визначення процесуального порядку витребування фінансової документації є вкрай необхідним.

Висновки. Враховуючи зазначене вище, потрібно наголосити, що проаналізовані наукові праці, присвячені доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, та які підтверджують розвиток вчення про кримінальне процесуальне доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері економіки двох основних напрямів досліджень: 1) дослідження, спрямовані на подальший розвиток теоретичних основ доказування у кримінальному процесі з урахуванням нових підходів, закладених законодавцем у КПК України; 2) дослідження процесуальних та криміналістичних проблем доказування окремих видів кримінальних правопорушень. Також охарактеризовано суб'єкти доказування злочинів у сфері економіки в кримінальних провадженнях за певними критеріями, а саме у зборі, фіксації, перевірці та оцінці доказів на стадії досудового розслідування кримінального провадження. Крім того, наведена характеристика обставин, які підлягають доказуванню злочинів у сфері економіки в кримінальних провадженнях та наведено судову практику з цього приводу.

Вважаємо, що для пошуку доказової інформації слідчий (детектив), який здійснює досудове розслідування, повинен володіти певними знаннями у сфері економіки і було б доцільно звернути на це увагу при підготовці майбутніх фахівців на юридичних факультетах закладів вищої освіти.

Література

1. Доказування у кримінальному провадженні: курс лекцій / Бондаренко О.О., Глобенко Г.І., Романюк В.В. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Юхна О.О; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, ф-т № 1, каф. кримін. процесу та організації досуд. слідства. Харків: ХНУВС, 2018. 156 с.

2. Дементьев М.В. Принципи оцінки доказів у кримінальному провадженні. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування*: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 лист. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 214-216.

3. Вапнярчук В.В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського*

національного університету. 2022. № 70. С. 405-410.

4. Чучман О.І. Особливості оцінки достовірності доказів та її вплив на ухвалення процесуальних рішень слідчим суддею. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022 № 55. С. 82-85.

5. Литвин О.В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 214 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

7. Пчеліна О.В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 137–145.

8. Ухвала Київського апеляційного суду від 19 жовт. 2022 р. у справі № 761/13200/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/106940680>

9. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28 січ. 2021 р. № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.

References

1. Dokazuvannya u kryminalnomu provadzhenni: kurs lektsiy / Bondarenko O.O., Hlobenko H.I., Romanyuk V.V. ta in.; za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. Yukhna O.O; MVS Ukrayiny, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, f-t № 1, kaf. krymin. protsesu ta orhanizatsiyi dosud. slidstva. Kharkiv: KHNUVS, 2018. 156 s.

2. Dementyev M.V. Pryntsypy otsinky dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Protsesualne ta tekhniko-kryminalistychne zabezpechennya dosudovoho rozsliduvannya: tezy dop. vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 28 lyst. 2019 r.)* MVS Ukrayiny, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2019. S. 214-216.

3. Vapnyarchuk V.V. Shchodo osoblyvostey okremykh sposobiv zbyrannya dokaziv u kryminalnomu provadzhenni. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2022. № 70. S. 405-410.

4. Chuchman O.I. Osoblyvosti otsinky dostovirnosti dokaziv ta yiyi vplyv na ukhvalennya protsesualnykh rishen slidchym suddeyu. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiya. 2022 № 55. S. 82 – 85.

5. Lytvyn O.V. Kryminalno-protseualne dokazuvannya u stadiyi sudovoho roz'hlyadu: dys. kand. yuryd. nauk: 12.00.09. Odesa, 2016. 214 s.
6. Kryminalnyy protseualnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012 № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. St. 88.
7. Pchelin O.V. Osoblyvosti predmeta dokazuvannya u kryminalnykh spravakh pro ekonomichni zlochynty. *Visnyk Kharkivskoho natsional'noho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2009. № 4. S. 137–145.
8. Ukhvala Kyuyivskoho apelyatsiynoho sudu vid 19.10.2022 u spravi № 761/13200/22. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/106940680>
9. Pro Byuro ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny: zakon Ukrayiny vid 28.01.2021 № 1150-IX. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. 2021. № 23. St. 197.

Iryna Litvinova, Anna Shchurikova

ISSUES AND PARTICULARITIES OF PROVING ECONOMIC CRIMES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mails: irina_litvinova@ukr.net, ann_mafia@ukr.net

Purpose: to investigate the procedural and forensic problems of proof in criminal proceedings about crimes in the field of economy and to consider the trends in the development of scientific research devoted to the above-mentioned crimes. **Research methods:** the methodological basis is a set of general and special methods of scientific knowledge. Logico-semantic and analytical methods were used to highlight the state of scientific research on the problems of proof in criminal proceedings about crimes in the field of economics. The method of documentary analysis made it possible to determine the concepts, signs and classification of crimes in the economic sphere. System-structural and structural-functional methods were used to identify the circumstances to be proven in criminal proceedings about crimes in the economic sphere. The systematic method made it possible to determine the system of investigative (detective) and covert investigative (detective) actions as means of proof in criminal proceedings about crimes in the economic sphere. **Results:** it was established that what constitutes evidence in criminal proceedings about crimes in the field of economy, the subject of evidence in the field of economic crimes in criminal proceedings is emphasized, namely, that this is a theoretical category that covers the list of circumstances regulated by the Criminal Procedure Code of Ukraine mandatory proof. The peculiarities of the implementation of those measures to ensure criminal proceedings, which are most often used during the investigation of crimes in the economic sphere, are highlighted, in particular, temporary access to things and documents, seizure of property, and the procedure for carrying out a preliminary arrest, which can precede the seizure of property, is analyzed. **Discussion:** peculiarities of proof in the field of economic crimes in criminal proceedings; concepts, signs and classification of crimes in the field of economy, their impact on the process of proof in criminal proceedings; circumstances to be proven in criminal proceedings about crimes in the economic sphere and peculiarities of conducting investigative (search) actions in criminal proceedings about crimes in the economic sphere.

Key words: collection of evidence; crimes in the economic sphere; evidence; pre-trial investigation; criminal proceedings; investigative (search) actions.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2023